

Terminal Dönem Hasta Bakımının Niteliğini Geliştirmede Hemşirelerin Ölümüne İlişkin Deneyim ve Tutumları

Experience and Attitude Toward Death in Nurses Who Give Terminal Stage Patient Care

Feride Koku, Metin Ateş

Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı Hastane ve Sağlık Kurumları Yönetimi Bilim Dalı

ÖZET

AMAÇ: Bireylerin düşüncesinde gelişen ölüm kavramı felsefi, dinsel, hukuki ve ahlaki alanda onların hayat biçimlerini ve davranışlarına etki etmektedir. Ölümü yaklaşan hastalarında kaliteli bakımı alabilmeleri açısından, ölüm olayı ve terminal dönemdeki hastaya yaklaşım sağlıkla ilgili mesleklerin en zor yönlerinden birini oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı, hemşirelerin ölüm kavramına ve ölmekte olan hastaya bakım vermeye ilişkin tutum ve deneyimlerinin belirlemektir.

YÖNTEM: Araştırmada, betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini İstanbul ilinde bulunan hastanelerde tedavi gören terminal dönem hastalarına bakım sağlayan hemşireler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında toplamda 250 hemşireye ulaşılmıştır. Hemşirelerin 150'si devlet hastanesinde ve 100'ü özel hastanede çalışmaktadır. Araştırmada veri analizi SPSS 16 paket programında yapılmıştır. Verilerin çözümlenmesinde frekans, yüzde, ortalama gibi tanımlayıcı istatistiklerden yararlanılmıştır.

BULGULAR: Hemşirelerin çalıştıkları klinikte ölümle karşılaşma durumları incelendiğinde %88,8'inin ölümle karşılaştığı, %11,2'sinin karşılaşmadığı, belirlenmiş ve hemşirelerin %62,8'inin ölüm olayını doğal karşıladığı ve yaşamın bir gerçeği olduğunu düşündüğü, %16'sının ise ölümün acıları sona erdirdiğini düşündüğü saptanmıştır. Hemşirelerin ölümü tanımlamaya yönelik sözleri incelendiğinde, %17,2'si yaşam fonksiyonlarının sona ermesi, %19,2'si yok olmak, %10,4'ü bir yaşamdan yeni bir yaşama geçmek, %11,2'si yeni bir başlangıç, %10'u sonsuzluk olarak tanımladıkları görülmüştür. Hemşirelerin %58,8'i ölmekte olan hastaya bakım vermeyi istemediğini belirtirken, bakım vermek isteyen hemşirelerin %46,9'u ölmekte olan hastanın kaliteli bakım alma hakkının olması ve bakım vermenin hemşirenin görevi olması nedeniyle bakım vermeyi istediği, bakım vermek istemeyenlerin ise %36,4'ü ise çaresizlik ve üzüntü hissine yol açması nedeniyle bakım vermeyi istemediği ve %53,5'inin hasta ve yakınları ile ölüm konusunda ne konuşacağını bilmeme durumundan dolayı iletişime giremediği saptanmıştır.

SONUÇ: Bu çalışmanın bulgularına göre, hemşirelerin ölümüne ilişkin tutum ve deneyimlerinin, terminal dönem hasta bakımını etkilediği belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Hemşire, terminal dönem, ölüm

ABSTRACT

AIM: The concept of death that develops in the minds of individuals has an effect on their lifestyle and behaviors in religious, legal and moral fields. The death incident and approach to patient in terminal stage in terms of providing a better care to those patients whose death is near is one of the most difficult aspect of health-related occupations. The purpose of the study is to determine attitudes and experiences of nurses regarding the concept of death and providing care to patients who are about to pass away.

METHOD: A descriptive survey model was used in the research. In the research, survey forms were used as data collection tool. The population consists of nurses who provide care to terminal-stage patients treated in the hospitals of the province of Istanbul. A total of 250 nurses were reached within the scope of the research. 150 nurses work in state hospitals and 100 nurses work in private hospitals. The data analysis was conducted with SPSS 16 software in the research. In the analyses of the data, descriptive statistics such as frequency, percentage and mean were used.

RESULTS: When the nurses were examined in terms of experiencing death incidence in the clinic they work in, it was determined that 88.8% of the nurses witnessed death, 11.2% of the nurses did not witness death and while 62.8% of the nurses took death naturally and thought that it is a truth of life, 16% of the nurses thought that death puts an end to pains. When expressions of the nurses for describing death were examined, it was observed that 17.2% of the nurses described it as an end of life functions, 19.2% as perishing, 10.4% as transition from one life to another life, 11.2% as a new beginning, 10% as eternity. While 58.8% of the nurses did not want to provide care to dying patients, it was determined that 46.9% of the nurses who wanted to provide care stated that a dying patient has the right to receive quality care and providing care is the responsibility of nurses, 36.4% of the nurses who did not want to provide care; did not want to because it leads to a feeling of desperation and sadness and 53.5% of the nurses did not want to provide care because they did not know how to communicate with the patient and his relatives about the concept of death.

CONCLUSION: According to the results obtained in this study, it was determined that the attitudes and behaviors of nurses regarding death have an effect on the care of terminal stage patients.

Key words: Nurse, terminal stage, death

Geliş Tarihi / Arrival Date: 14.06.2015

Kabul tarihi / Date of Acceptance: 01.03.2016

İletişim / Corresponding author: Feride Koku, Merkez Mah. Iskenderoğlu Sokak. No: 60/9 Şişli-34360-Istanbul

E-posta / E-mail: feride0102@gmail.com

Sayı / Number: 2 **Cilt / Volume:** 3 **Yıl / Year:** 2016

e-ISSN:2149-018X **doi:**10.5222/SHYD.2016.099

GİRİŞ

Ölüm, sağlıklı bir insan açısından her ne kadar uzak bir kavramsa da terminal evreye geçmiş bir hasta açısından o ölçüde yakındır. Ölümle her an tanışabilecek durumda olan insan, ölüm kavramını hayal ederek ölüme ilişkin bazı davranış ve tutumlar geliştirebilmektedir. Bireylerin düşüncesinde gelişen ölüm kavramı felsefi, dinsel, hukuki ve ahlaki alanda onların yaşam biçimlerini ve davranışlarını da etkileyebilmektedir. Ölüm karşısında geliştirilen tutum ve davranışlarda, uyum ve dengenin kaybedilmesi durumunda kişinin kaygı seviyesi artmakta, çevreye uyum göstermesi gittikçe zorlaşmaktadır (İnci ve Öz, 2009).

Yaşamının son zamanlarını geçiren hastanın bakımı sürecinde, hastanın fiziksel ve duygusal gereksinimlerini giderebilmek amacıyla hemşirenin gereken beceri, bilgi ve terapötik yaklaşıma sahip olması, hem hastaya hem de ailesine etkin psikososyal destek verebilmesi açısından onların duygularını anlaması ve kabullenmesi büyük önem taşımakla birlikte gereklilikte göstermektedir (Biol, 2004). Burada sağlıklı bir yaklaşımın sergilenebilmesi açısından ilk olarak hemşirenin kendi davranışlarına ilişkin bir içgörü edinmesini sağlamak son derece önemli bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Ölmek üzere olan hastayla etkileşim içinde olmak, ona gereksinimi olan desteği sağlayabilmek açısından, hemşirelerin ilk olarak hastalık, yaşam, ölüm ve kayba dair kendi hislerini kontrol edebilmesi, hastalara daha iyi psikolojik ve fiziksel bakım vermesi konusunda etkili bir davranış şekli olmaktadır (Öz, 2004).

Ölüme yakın olan hastalarda psikik morbiditeyi ve psikolojik acıyı azaltmak, kaygı, depresyon gibi psikiyatrik semptomları düzeltmek, uyumu gerçekleştirerek yaşam kalitesini yükseltmek, ağrı ve diğer fizyolojik semptomlarla başa çıkmaya destek olmak, hastanın tedaviye etkin şekilde katılımını sağlamak ve hastanın ümidini güçlendirmek temel hemşirelik yaklaşımlarını oluşturmaktadır (Keskin, 2005).

Teknolojinin hızla gelişim göstermesi, tanı ve tedavi yöntemlerindeki gelişmeler yaşam süresini uzatıp, ölüm ve ölümcül hastalıklara rastlama olasılığını yükseltirken, ölümlü bireysel, spiritüel bir olgu olmaktan çıkıp, tıbbi bir hal durumuna getirmiştir (İnci ve Öz, 2009). Bu bağlamda, terminal dönemdeki hastalara verilecek olan hemşirelik hizmetinin niteliğinin geliştirilmesinde, öncelikle hemşirelerin ölüme ilişkin görüşlerinin neler olduğunun ve ölüme yakın olan hastalara ilişkin tutumlarının neler olabileceğinin öngörülerek, bu konuda belirlenen eksikliklerin giderilmesi, sürekli eğitim programlarıyla hemşirelerin güçlendirilmesi gibi yönetsel etkinliklerin gerçekleştirilmesine gereksinim bulunmaktadır.

YÖNTEM

Çalışmanın amacı: Çalışmada, yataklı tedavi kurumlarında terminal dönem hasta bakımının niteliğinin geliştirilmesinde önemli etkisi olan hemşirelerin ölüm kavramına ve ölmekte olan hastaya bakım vermeye ilişkin görüş ve uygulamaların saptanması, ölüme ve ölmekte olan hastaya bakım vermeye ilişkin tutumların belirlenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın türü: Araştırmada betimsel tarama modeli kullanılmıştır.

Veri toplama aracı: Araştırmada veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Anket formu, Çevik'in (2010) yüksek lisans tez çalışmasından yararlanılarak oluşturulmuştur. Çevik (2010) anket formunu oluştururken konuya ilişkin literatürden (Cimete, 2002; Frommelt, 2003; Linda, 2007; Jo ve ark., 2009) yararlanmıştır.

Soru formu, açık ve kapalı uçlu soruların yer aldığı 3 bölümden oluşmaktadır.

- Hemşirelerin demografik özelliklerini içeren bölüm; yaş, cinsiyet, medeni durum, çocuk sayısı, çalışılan klinik, dini inançlarını belirlemek için sorulan toplam sekiz sorudan oluşmaktadır.
- Hemşirelerin ölüm kavramına ilişkin bilgi durumlarını belirlemeye yönelik bölüm dokuz soru içermektedir.
- Hemşirelerin ölüm ve ölmekte olan hastanın bakımına ilişkin görüşlerini belirlemeye yönelik bölümde ise 18 soru yer almaktadır.

Evren ve örneklem: Araştırmanın evrenini İstanbul ilinde bulunan hastanelerde tedavi gören terminal dönem hastalarına bakım sağlayan hemşireler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında toplamda 250 hemşireye ulaşılmıştır. Hemşirelerin 150'si devlet hastanesinde ve 100'ü özel hastanede çalışmaktadır.

Verin değerlendirilmesi: Araştırmada veri analizi SPSS 16 paket programında yapılmıştır. Veriler; frekans, yüzde ve ortalama gibi tanımlayıcı istatistikler kullanılarak değerlendirilmiştir.

BULGULAR

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özelliklerinin Dağılımı (N: 250)

	n	%
Yaş		
18-30 yaş	94	37,6
21-40 yaş	103	41,2
40 ve üzeri	56	21,2
Cinsiyet		
Kadın	246	98,4
Erkek	4	1,6
Medeni durum		
Bekar	85	34,0
Evli	165	66,0
Eğitim durumu		
Lisans	191	49,4
Önlisans	18	7,2
Sağlık meslek lisesi	31	12,4
Yüksek Lisans	10	4,0
Meslekte çalışma yılı		
0-1 yıl	70	28,0
2-5 yıl	145	58,0
6-10 yıl	22	8,8
11-15 yıl	13	5,2
Çalışılan klinikler		
Cerrahi klinikleri	64	25,6
Dahili klinikleri	63	25,2
Cerrahi yoğun bakım üniteleri	36	14,4
Dahili yoğun bakım üniteleri	47	18,8
Onkoloji klinikleri	40	16,0

Katılımcıların demografik özellikleri Tablo 1'de incelendiğinde, araştırmaya katılan hemşirelerin %42,2'si 21-40 yaş aralığında, %98,4'ü kadın, %66'sı evli, %49,4'ü lisans mezunu, %58'i 2-5 yıl aynı mesleki deneyime sahip bulunmuştur. Ayrıca araştırmaya katılan hemşirelerin %25,6'sı cerrahi kliniklerinde, %25,2'si dahili kliniklerinde çalışmaktadır.

Tablo 2: Hemşirelerin Ölümle Karşılaşma Durumlarına İlişkin Dağılım (N: 250)

	n	%
Daha önce yakın çevresinde ölüm olgusu ile karşılaşma durumu		
Evet	216	86,4
Hayır	34	13,6
Yakınlık derecesi		
Yakın akraba kaybı	144	71,2
Birinci derecede yakının kaybı	50	20,0
Arkadaş kaybı	22	8,8
Çalıştığı klinikte ölümle karşılaşma durumu		
Evet	222	88,8
Hayır	28	11,2
Ölümle karşılaştığında yaşanan duygu		
Doğal karşıladım ve yaşamın bir gerçeği olduğunu düşündüm	157	62,8
Acılarının sona erdiğini düşündüm	40	16,0
Ağladım ve çok üzülüm	19	7,6
Korktum	19	7,6
Hiçbir şey hissetmedim	15	6,0

Hemşirelerin ölümle karşılaşma durumları incelendiğinde, %86,4'ü daha önce yakın çevresinde ölüm olgusuyla karşılaşırken, %13,6'sı bu durumla karşılaşmamıştır. Hemşirelerin çalıştıkları klinikte ölümle karşılaşma durumları incelendiğinde, %88,8'nin ölümle karşılaştığı, %11,2'sinin karşılaşmadığı tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan hemşirelerin ölümle karşılaştıklarında yaşadıkları duygu durumu incelendiğinde, hemşirelerin %62,8'i doğal karşıladığını ve yaşamın bir gerçeği olduğunu düşündüğünü, %16'sı acıların sona erdiğini düşündüğünü, %7,6'sı ağladığını ve çok üzüldüğünü, %7,6'sı koktuğunu, %6'sı hiçbir şey hissetmediğini belirtmiştir.

Tablo 3: Hemşirelerin Ölümün Anlamına İlişkin Tanımlamaları (N: 250)

	n	%
Hemşirelerin Ölümün Anlamına İlişkin Tanımlamaları		
Yaşam fonksiyonlarının sona ermesi	43	17,2
Yok olmak	48	19,2
Bir yaşamdan yeni bir yaşama geçmek	26	10,4
Yeni bir başlangıç	28	11,2
Sonsuzluk	25	10,0
Ruhun bedenden ayrılması	24	9,6
Kaçınılmaz, inkar edilmez son	24	9,6
Yanıtsız	32	12,8

Araştırmaya katılan hemşirelerin ölümü tanımlamaya yönelik algıları incelendiğinde, %17,2'si yaşam fonksiyonlarının sona ermesi, %19,2'si yok olmak, %10,4'ü bir yaşamdan yeni bir yaşama geçmek, %11,2'si yeni bir başlangıç, %10'u sonsuzluk, %9,6'sı ruhun bedenden ayrılması, %9,6'sı kaçınılmaz son olarak tanımlamıştır.

Tablo 4: Hemşirelerin Ölmekte Olan Hastaya Bakım Vermeyi İsteme Durumları ve Nedenlerine İlişkin Görüşleri (N: 250)

	n	%
Ölmekte olan hastaya bakım vermeyi isteme durumu		
İster	103	41,2
İstemiyor	147	58,8
Bakım vermeyi isteme nedenleri		
Ölmekte olan hastanın kaliteli bakım alma hakkının olması ve bakım vermenin hemşirenin görevi olması	46	46,9
Hastanın rahatlamasını ve huzurunu sağlama	23	23,5
Ölümün doğal bir süreç olduğunu düşünme	29	29,3
Yanıt vermeyen	51	47,2
Bakım vermeyi istememe nedenleri		
Çaresizlik ve üzüntü hissine yol açması	28	26,4
Yıpratıcı ve yorucu bir süreç olması	19	14,7
Tüm çabalara rağmen hep aynı sonunun değiştirilemeyeceği	10	5,0
Başarısız olduğunu düşünme	11	6,3
Taburcu olacak (iyileşecek) hastalara bakım verme isteği	9	4,7
Yanıt vermeyen	70	42,9

Araştırmaya katılan hemşirelerin ölmekte olan hastaya bakım vermeyi isteme durumları ve nedenlerine ilişkin görüşleri incelendiğinde, %58,8'i ölmekte olan hastaya bakım vermeyi istememektedir. Bakım vermek isteyen hemşirelerin %46,9'u ölmekte olan hastanın kaliteli bakım alma hakkının olması ve bakım vermenin hemşirenin görevi olması nedeniyle bakım vermeyi istemektedir. Bakım vermek istemeyen hemşirelerin %36,4'ü ise çaresizlik ve üzüntü hissine yol açması nedeniyle bakım hizmeti vermek istememektedir.

Tablo 5: Hemşirelerin Ölmekte Olan Hasta ve Yakınları İle İletişime Girme Durumu ve İletişime Girmeme Nedenleri (N:250)

	n	%
Ölmekte olan hasta ve yakınları ile iletişime girme		
Evet	225	90,0
Hayır	25	10,0
İletişime girmeme nedenleri		
Hasta ve yakınları ile ölüm konusunda ne konuşacağını bilememe	38	53,5
Ölüm konusunu doktorların konuşmasının uygun olacağını düşünme	19	26,8
Konuşulmasının zor bir konu olduğunu düşünme	14	19,7

Hemşirelerin ölmekte olan hasta ve yakınları ile iletişime girme durumları incelendiğinde, %90'ı evet yanıtını vermiştir. Hemşirelerin iletişime girmeme nedenleri incelendiğinde ise, %53,5'i hasta ve yakınları ile ölüm konusunda ne konuşacağını bilememe durumundan dolayı iletişime girmediği ortaya çıkmıştır.

TARTIŞMA

“Ölümcül hastalığı olan bir insana ne söyleyebilirim?” Hemşirelerden ölüm konusunda benzer sorular duyabilirsiniz. Ölümcül hastalığı olan bir bireye bakım verirken gerekli bilgi ve beceriye sahip olsak bile, bir insan olarak, bu kaygıları yaşamamız doğaldır. Araştırmada hemşirelerin büyük bölümünün terminal hasta bakımında hasta ve hasta yakınlarıyla olan iletişimde yetersiz kaldıkları tespit edilmiştir. Bu nedenle gerek eğitim yaşamlarında gerekse hizmet içi eğitimlerle, hasta ve hasta yakınlarıyla kurulacak olan iletişime yönelik eğitimler verilmesi, bu eğitimlerde hemşirelerin bu tür hastalara bakım verme konusunda güçlendirilmeleri büyük önem taşımaktadır.

Hemşireler ölümcül hastalara bakım verirken en çok, hastaya yanlış birşey söyleyerek onları “alt üst” etmekten korkmaktadırlar. Sürekli ölümcül hastaya bakım verseler ve sık sık ölüme tanık olsalar bile, hemşireler için her bir hasta ve her bir ölüm olayı benzersiz ve keder verici bir durum oluşturmaktadır. Hemşireler çoğu zaman bu durumda hastalara ne söyleyeceklerini bilemediklerini belirtmektedirler. Hemşirelerin bu duygu durumunu yaşanmaları doğal karşılanmaktadır. Trudue'nun (1991) bir makalesinde belirttiğine göre, ölüm konusunda önemli çalışmaları olan, Ufema ölüm konusunda yapılacak en uygun yaklaşımın, “Ne söyleyeceğimi bilemiyorum ama sizinle birlikte olmak istiyorum.” demek olabileceğini belirtmektedir (Yiğit, 1998).

Hemşirelik eğitiminde genellikle öğrencilere, kendi duygularını hastalara göstermemeleri gerektiği söylenmektedir. Hemşirelerin duygularını göstermeleri halinde yaşanan durum üzerindeki kontrollerini kaybedeceklerinden korkulmaktadır. Oysa konuya ilişkin literatürde hasta ile birlikte ağlanabileceği dahi belirtilmektedir. Trudue'nun (1991) aktardığına göre Ufema, hemşirenin bu durumdaki hastayı rahatlatmak için kontrolünü kaybetmeden ağlayabileceğini söylemektedir. Hasta yakını, sağlık personeli ya da hastaya yardım eden herhangi bir bireyin böylesi duyguları yaşayabilmesi için yani ağlayabilmesi, öfkesini boşaltabilmesi, arkadaşlarından uzaklaşması için sakin ve yalnız kalabileceği bir odaya gereksinimi olabilmektedir. Bu odanın, birimin çok yakınında küçük bir yer şeklinde düzenlenmesi, ayrıca personelin kendi duygularını özgürce açıklayabilmeleri ve kendilerini rahatlatabilmeleri için kullanabilmelerine olanak sağlanmalıdır. Bu tür odalar; kendi duygularını düşünmeksizin uzun saatler çalışan hemşireler ve özellikle yoğun bakım birimlerinde çalışan personel için de büyük önem taşımaktadır (Trudue, 1991; Ross, 1992).

Hemşirelerin yaşam sonu hasta bakımında yaklaşan ölüm belirtilerini ve ölmekte olan hastanın bakımını bilmesi, iletişim becerilerine sahip olması, kültürel farklılıkları bilmesi, ağrı yönetimi vb. konularda bilgi ve beceri sahibi olmasını sağlayacak sürekli eğitim programlarının sıklıkla kurumlar tarafından uygulanması gerekmektedir.

Hemşirelerin hem eğitim sürecinde hem de mezuniyet sonrası dönemde eğitim programlarında ölüm kavramı, terminal dönemdeki hastaya bütüncül yaklaşım, terminal dönem hastasının tedavi ve bakımında sağlık profesyonellerinin rolleri, terminal dönemde etik sorunlar ve hasta hakları gibi konulara kesinlikle yer verilmelidir.

Gürkan ve arkadaşları (2011) yaptığı araştırma ile Koç ve Sağlam (2008) tarafından yapılan benzer bir çalışmada da, hemşirelik öğrencilerinin yaşam sonu bakım konusunda bilgi sahibi olma oranı %73,6, terminal dönemdeki hastaya bakım vermeyi istememe oranı %6,4 olarak bildirilmiştir. Bu sonuçlara göre, bu çalışmada, çalışan hemşirelerin terminal dönem hastaya bakım vermeyi istememe oranı daha yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, hemşirelerin terminal dönemdeki hastalara bakım vermeyi istememe nedenleri sorgulanmış olmakla birlikte, ölüme ilişkin olumsuz algıların bu sonuç üzerinde etkili olabileceği düşünülmüştür.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Hemşirelerin ölüme ilişkin deneyim ve tutumlarının incelendiği bu çalışmada, hemşirelerin çoğunlukla çalıştıkları klinikte ölümlerle karşılaştığı ve ölüm olayını doğal karşıladıkları ve yaşamın bir gerçeği olduğunu düşündükleri saptanmıştır. Hemşirelerin ölümü; yaşam fonksiyonlarının sona ermesi, yok olma, bir yaşamdan yeni bir yaşama geçme, yeni bir başlangıç, sonsuzluk olarak tanımladıkları görülmüştür. Hemşirelerin yarısından fazlasının ölmekte olan hastaya bakım vermeyi istemediğini belirlerken, bakım vermek isteyen hemşirelerin ise ölmekte olan hastanın kaliteli bakım alma hakkının olması ve bakım vermenin hemşirenin görevi olması nedeniyle bakım vermeyi istediği, bakım vermek istemeyenlerin de terminal dönemdeki hastaların çaresizlik ve üzüntü hissine yol açması nedeniyle bakım vermeyi istemediği ve hasta ve yakınları ile ölüm konusunda ne konuşacağını bilmeme durumundan dolayı iletişime giremedikleri saptanmıştır.

Araştırma bulguları doğrultusunda; öncelikle terminal dönemdeki hastaya bakım vermede temel yetkinlikler konusunda hemşirelerin geliştirilmesi ve bu bağlamda sürekli eğitim programlarında bu konuya önem verilmesi, hemşirelerin psikolojik yönden desteklenmesi, duygularını konuşabilecekleri veya aktarabilecekleri ortamların oluşturulması ve psikolojik desteğin sağlanacağı düzenlemelerin yapılması önerilebilir.

KAYNAKLAR

Bırol, L. (2004). Terminal Evredeki Hasta Bakımı, İç Hastalıkları ve Hemşirelik Bakımı (Ed. Nuran Akdemir, Leman Bırol), Sistem Ofset, 2. Baskı, Ankara

Cimete, G. (2002). Yaşam Sonu Bakım: Ölümcül Hastalarda Bütüncü Yaklaşım, Nobel Tıp Ktapevleri, İstanbul

Çevik, B. (2010). Hemşirelerin Ölüm Ve Ölmekte Olan Bireye Bakım Vermeye İlişkin Tutumları ve Deneyimleri, Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara

Gürkan, A. Babacan Gümü, A., Dodak, H. (2011). Öğrenci hemşirelerin terminal dönem hasta sorunları hakkındaki görüşleri: hemşirelik girişimleri, hasta hakları ve etik sorunlar kapsamında bir inceleme. Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi, Cilt:4, Sayı:1. s.11.

İnci, F., Öz, F. (2009). Ölüm eğitiminin hemşirelerin ölüm kaygısı, ölüme ilişkin depresyon ve ölümcül hastaya tutumlarına etkisi. Anadolu Psikiyatri Dergisi, 10:253-260.

Koç Z, Sağlam Z (2008). Hemşirelik öğrencilerinin yaşam sonu bakım ve ölüm durumuna ilişkin duygu ve görüşlerinin belirlenmesi. Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 12(1): 1-10.

Keskin, G.Ü. (2005). Ölmekte olan hastaya kognitif davranışsal hemşirelik yaklaşımı, Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 21:2 125-134.

Öz, F. (2004). Kayıp, Ölüm ve Yas Süreci, Sağlık Alanında Temel Kavramlar, İmaj Yayınevi, Ankara

Trudeau, M.E. (1991). Meeting the challenge of a dying patient. Nursing 91:4247.

Yiğit R. (1998). Hasta ve ailesine ölümlerle baş etmelerinde yardım etme. C. Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 1998, 2 (2).